

**ANTİK YUNAN TRAGEDYALARINDA
SÖZÜN DELİL OLMAK BAKIMINDAN İTİBARI**

Vahdet İşsevenler*

---

* Ar.Gör., İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi ABD, vahdetissevenler@hotmail.com.

“Sözsüz bir dil kullanmak isterdim...

Öyle bir dil ki bütün kalabalıklardan

Saklı kalacak.

Kalabalığın arasında bile konuşsam

seninkinden başka hiçbir kulak beni
duymayacak.”

Mevlana Celâleddin Rumi

Bu çalışma Aralık 2013'te Anadolu Üniversitesi'nde tertip edilen Tragedya ve Hukuk sempozyumunda aynı başlıkla sunduğum tebliğın metinleştirilmesi gayretidir; hem bu çalışmanın hem de tebliğın kaynağı aynı denemedir. (Söz konusu deneme esas itibarıyla sözü ve muhabbeti konu almaktadır; başlangıçtaki sözün, muhabbeti oldurduğu kabul edilmektedir.)

Var oluşumuzun bir ilişkinin dahilinde olduğunu düşünüyorum. Bu ilişki, tasavvurunda bir var oluş zeminidir ve bu zemindeki hareketlerin bir çeşidi de söz söylemektir. Hareket, dilerseniz devinim, genel olarak kullandığımız gibi mekanda yer değiştirmek olduğu kadar dönüşümdür de. Bir yerden başka bir yere gitmek de olduğu gibi, uzunluk-kısalık, ölçülebilir, niceliksel olma ilkinin, *meniden akla dönüşmek* de olduğu gibi, niteliksel olma ise ikincisinin özelliğidir. Gelgelelim söz bir hareket çeşidiyken kimi durumda sadece söz söylemek için 'bir araya' gelinir, konuşmanın kendisi bir amaçtır, tıpkı sempozyumda olduğu gibi. Böyle bir durumda göreceğimiz üzere, 'bir araya' gelindikten sonra hala söz söyleniyorsa hareket devam ediyor demektir, hakikaten 'bir' olunmuş değildir, hakikate varılmamıştır. Bu durum ilk bakışta söz ile hakikat arasında bir ters orantı olduğunu gösteriyor. Bu aşamada bir dizi soru beliriyor: Söz hakikati ne kadar taşır? Sözümlüğün hakikati taşımasını ne kadar isteriz? Yalanın hakikati nedir? Bu sorular elbette çoğaltılabilir, sistemli bir sorgulamada yol gösterici olabilir.

Öte yandan Antik Yunan tragedyaalarında sözün delil olmak bakımından itibarı denilince doğallıkla akla

hukuki uyumsuzluğa konu olmuş bir olayın çözümünde, olayın belirli bir şekilde gerçekleştiğinin ispatlanmasında, bir kişinin sözünün delil olarak değerlendirilmesi geliyor lakin girizgâhtan da anlaşılacağı üzere varlığın olsun, olayın veya olgunun olsun tüm yönleri ile içyüzünü de taşıyacak şekilde dile konu edilebileceğine inanmak mümkün görünmemektedir zira dilin sınırlarını askıya alacak dahi olsak ancak bir 'pozisyonda' konumlanarak söz söylemek mümkündür. Yine bir varsayıma inanarak yapılacak bir temellendirme de belirli bir itibarla sınırlı kalacaktır. Dahası temellendirme de anlam inşası/keşfi yolundaki imkanlardan bir tanesidir.

Temellendirme, kavramlar kullanma bu anlamda felsefenin payıdır. Nietzsche bilimin sorununun onun zemininde kalarak ortaya konulamayacağını ifade eder. Bilime sanatın sanata ise yaşamın gözüyle bakmaktan bahseder. Bu tespiti sürdüreceği şekilde de İoanna Kuçuradi Sanata Felsefeyle Bakmak adlı eserini kaleme alır; trajediyi anlatır. Burada söz konusu olan bir zemini, 'pozisyonu', farklı bir pozisyona çekilerek değerlendirmektir. Bu bağlamda, benzer bir biçimde, bendeniz de hukuka ilişkin felsefi bir temellendirmeden daha çok hukuku edebi bir zeminde sorun etmeyi deniyorum. Nihayetinde felsefe de hukuk da öncelikle bu zemini paylaşırlar. Trajik gerçekliği bir hukuki vakaymış gibi ele alacağım zira cahil ve zalim insanın asgari bir değer olarak adalet arayışını yani işleri yoluna koyma çabasını trajik buluyorum. Cahil ve zalim olan, adaleti gerçekleştiremeyecek olsa da bu mücadeleden kaçınmaz yani cehaletini ve zalimliğini askıya alıp olayı çözüme kavuşturmayı denemek zorundadır. Hukuk bu bağlamda *deus ex machina* olarak gözükmektedir. İnsan Prometheus gibidir; sussa da olmaz konuşsa da... Peki bu gerilimde sözün değeri nedir? Hakikati bilmek onu sözle gerçekleştirmek veya hakikatin sözle üstünü örtmek ne anlama gelir? Belki de yaptığımızın olan biteni kayıt altına almaktan ibaret olmasına karşılık kaydedilmeyenin olmadığına ikna etmişizdir kendimizi: *Quod non est in actis non est in mundo*.

Tragedya bir yanıyla sözle kurulmuş bir gerçeklikken, gerçekliğin ve dahası hukukun da trajik olduğu ileri

sürülebilmektedir. Bir maddi olay esnasında söze çokça pay düşer ve bırakınız sonradan bu maddi olayın hukuken aydınlatılmasını, maddi olayın kendisinde de söz hakikatin feridir ve sonra elbette hukuki etkinlik esnasında da bu devam eder: hâkim veya savcı yahut avukat tanığa ya da sanığa davaya konu olayda neler işittiğini söylemesini söyler.

Bu anlamda bendenizin sorunu öncelikle söz ve hakikattir. Zira hakikati bilmenin işleri çözeceği düşüncesi yaygın bir kanıdır. Tragedyanın yerini belirli ölçüde izah ettiğimi sanıyorum. Bir iki kelam da neden Yunan Tragedyası sorusuna cevaben edilmeli. “Batı kültürü” kendi köklerini Yunan’da bulmaktadır. Ayrıca dilsel iktidar başka hiçbir yerde olmadığı kadar Antik Yunan’da etkindir, bu etkinliğin tespiti, değeri ve diğer toplumsalılıklarla kıyası elbette başka bir çalışmanın konusudur.

O halde artık söz ile hakikatin ilişkisinin ve uyumsuzluğun çözümündeki daha doğrusu yeni bir uyumsuzluğa doğru aşımındaki rolünü Antik Yunan Tragedyaları özelinde takip edebiliriz. Alet çantamdaki ilk tragedya Prometheus. Malumunuz olduğu üzere bu tragedyada Zeus’un hükümdarlığında kurulan yeni düzenlemede, buna düzen demeyi tercih edenler de olacaktır, Prometheus’un yaptığı akort konu edilir. Armoniyi ayarlamak elbette Themis’in oğluna düşecektir ve gözlerden kaçsa da Prometheus her daim ilk düzene, esas düzene sadakatini sürdürür, Prometheus tutucudur diyebilir miyiz? Nasıl başarılı olacağını anası Themis’ten öğrenmiştir(Aiskhylos, 2013: 10):

Themis ya da Gaia,
Türlü türlü adları olan anam
Kaç kez öngörüşüyle söylemiştir bana
Nasıl kazanılır gelecek zamanlar

Themis ya da Gaia. Themis malumunuz olduğu üzere her yerde elinde kılıcı ve terazisi ile görmeye alışık olduğumuz adalet tanrıçası. Diğer adıyla Gaia ise Khaos’tan oluşan ikiliden ana olan, tanrıların anası, yeryüzü ana. Themis yol yordam (Burada Guthrie’nin adalet olarak çevrilen *dikē* kelimesinin özgün anlamının muhtemelen yol, patika olduğu yönündeki uyarısını

hatırlayalım.) göstermiştir yoksa Zeus dahi kaderi değiştirecek güce sahip değildir ve unutmak bilmez öfkeli zamanın hükmünü her hâlükârda icra eder:

Prometheus:

Hayır, her işi bitiren kader

...

Olacağın karşısında ne hüner göstersem boş.

...

Koro:

Zeus onlar kadar güçlü değil mi?

Prometheus:

O da olacağın elinden kurtulamaz.

Prometheus adlı titanın insancıklara sanat öğretmesi, diğer bir ifade ile Zeus’u devirmesi, Zeus’un kendinden öncekileri devirmesi ile aynı kurallara tabidir. İşleyişi, düzeni bilmek bu kuralların farkında olmak aslında söz sahibi olmaktır.

Hakikat apaçık olduğu vakit ise söze hacet yoktur. Mesela Hephaistos sanatını gönlünün el vermediği bir amaç için icra etmek zorunda olduğunun farkına vardığı vakit yakınmalarına son verir ve “görüyorum öyle olduğunu sözüm yok” der (Aiskhylos, 2013: 3). Lakin bu apaçıklığın olmadığı durumlarda Prometheus’un dediği gibi ‘**susmak da olmuyor, söylemek de**’ (Aiskhylos, 2013: 6) veya “**anlatmak acı gelmesine acı gelir bana, ama susmak da bir başka türlü acı**” (Aiskhylos, 2013: 10) zira söz bir kuvvettir hakikati örten veya açığa çıkarar. Bu yüzden olsa gerek Prometheus defalarca sivri dili nedeniyle uyarılır, dilini dizginlemesi telkin edilir (Aiskhylos, 2013: 9, 14, 15). Fakat esasında kuralları bilen Prometheus geleceği inşa ederken hem susar hem konuşur. Tıpkı tanrıların İo’ya niyetlerini karmakarışık sözlerle aktarıp onu yönlendirmesi gibi (Aiskhylos, 2013: 28). Kahinler hiçbir zaman açıktan olacakları söylemez, kişiyi tercihin eşliğine taşır ve orada bırakır. Herakleitos da ‘O, ne açıklıyor ne gizliyor sadece işaret ediyor.’ derken bunu kastetmişti, söz ile daha fazlasını yapmaya teşebbüs etmek bir kahinin bilgeliğine yakışmaz; söz adlardan kuruludur ve işaret ile ad aynı şeydir.

Prometheus koroya Zeus'un kaderini, geleceğini haber vermekten kaçınır, sır olarak tutar (Aiskhylos, 2013: 22) veya İo ile apaçık, dolambaçsız, dosdoğru konuşurken (Aiskhylos, 2013: 25) Hermes'in açık açık, gizli kapaklı olmayan konuşma talebini geri çevirir (Aiskhylos, 2013: 39). İo tıpkı Hephaistos ve Prometheus gibi teslim olmuştur hakikate ama Hermes ve aslında elbette efendisi Zeus karşı çıkmanın yollarını aramaktadır. Hâlbuki **ağızsız, dilsiz** çocuksu varlıklara **aklı, düşünceyi** veren (Aiskhylos, 2013: 19) Prometheus, hakikat Zeus'un hiddeti olduğu an dahi **'söz değil artık bu olayın ta kendisi'** der ve lafı uzatmaz (Aiskhylos, 2013: 45). Yani hakikat gelmişken dedikodusunu yapmak niye, karşımızda duruyor, onu görüyoruz. Zaten tragedya da okunmak için değil işitilmek hatta görülmek için yazılmaz mı? Daha ileri götürelim tragedyayı yazmak tragedyanın sonunu muştulamak değil mi?

Araştırmacılar totemci törenlerin uzantısı olarak gördükleri tragedyanın orijinalinin esriklik, cezb halinde söylendiğini ifade ediyorlar, Dionizik hal olarak adlandırıyor bunu Nietzsche. Duamsı bir şey idi yani sonrasında ise devlet eliyle yapılan ilk tragedyada koronun karşısına bir oyuncu çıktı ve elbet ikinin olduğu yerde üç gecikmedi. Söylenmek ile söylemek/konuşmak arasındaki fark nedir? Bu ayrılığı ne gerektirmiştir? Kurgu, kurma, kuram Apollonik dürtünün işi olması? Oyuncu sayısı arttıkça tragedya ayrı bir gerçeklik olmaya başlamıştır zamanla dekor gibi bir fikir dahil olmuştur. Dionizik hal oluşan bu mesafede karşıya konmuştur. Söz bu mesafede oluşan bir hareket çeşidi olarak vardığı yerde hakikatin sınırlı bir sunumudur ve yinelenmeyi, yenilenmeyi talep eder. Çünkü bir kez gösterirken bir yanını diğer bir yan saklanır. Bu tabi sabit bir hakikatin olmadığı şeklinde yorumlanabilir olmuştur fakat Prometheus baştan beri olacağını bilir, bilmesi ona bu hakikatte saf tutmasına engel olmaz zaten bu yüzden trajik bir kahramandır ama Prometheus tragedyasının sonunda Prometheus hala acı çeken birisidir, ateşi çalarkenki vakurluğunu korur, bir öyle bir böyle konuşsa da.

Prometheus'un akli, düşünceyi verdiği söylediği dilsiz çocuklardan, insancıklardan birisi de Oidipus'dur ve Oidipus, ateşin başına bela olduğu bir karakterdir. Kaderini bilmiş ve ondan uzaklaşmayı denemiş ve bilgisiyle aldığı yol onu kaderine taşımıştır. Tıpkı Prometheus'un kayalara zincirleneceğini bilmesine rağmen sözünü esirgemeyişi gibi. Trajik kahraman bu anlamda kurgulayan değil kurguda saf tutandır. Kurgu çelişki olarak görünür oysaki trajik son esasında bir yaratıdır ve çatışmanın ardında hep logos vardır... Onu dinleyen çelişki görmeyi bırakır haliyle çözüm arayışını da, artık mesele saf tutmaktır.

Bu anlamda sözü bizim için bir kez de Sophokles yeniler, müsaadenizle bu sefer trajedi içinde sözün trajediyi ortaya çıkarışına, göz önüne serişine bakalım. Kral Oidipus tragedyasında kentin içinde bulunduğu felaketten sıyrılabilmesi için bir cinayetin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Ve Oidipus da tıpkı Brutus gibi sevdiği kenti kurtarmak istemektedir ve bunun için her şeyi göze almıştır. Bu doğrultuda kâhinden bilgi almak için birini görevlendirir. Görevlendirdiği Kreon, kâhinden öğrendiklerini Oidipus'a özel olarak söylemeyi teklif eder lakin Oidipus ulu orta konuşmasını söyler yani hakikatin herkes tarafından bilinmesini, ortaya konmasını, açıklığa güvenir. (Evet, tragedya demokrasi dönemi kutlamasıdır!) Kâhin her zamanki gibi sadece işaret etmiştir: Akan kanın bedeli ödenmelidir. Kentin eski kralını öldüren kişinin bulunması gerekir. Oidipus, kim ki kralı öldürmüştür bedeli kimseyle 'konuşmamaktır' der. *Polisten*, kentten sürülmeyi çağırıştır bu ifade. Hiç değilse Sokrates'in davasından biliyoruz ki Yunan için sürülmekle idam edilme aynı şeydi. Konuşmamak ölümdür. Fakat akan kanın bedelinin ödenmesi için cinayetin açıklığa kavuşturulması yani kâhinin kelamının çoğaltılması, kralın katilinin bilinmesi gerekmektedir. Bilenlerin, 'sözleriyle' olaya dâhil olması gerekmektedir. Korobaşı bu sefer başka bir kâhini işaret eder. Fakat bu yeni kâhin de hakikati olduğu gibi ortaya koymaz, sözünü sakınır. Bilmenin felaket olduğunu

gerekçe eder, Oidipus bilse de bilmese de olan olacaktır zaten. Fakat cahil Oidipus zalimdir de ve kâhini suçlar ve suçlar suçlamaz evvelce dediği sözlerle bağlanır zira suçlamalar karşısında kâhin dayanamaz ve katilin Oidipus olduğunu ve bu yüzden kendi verdiği hüküm gereği kimseyle konuşmaması gerektiğini söyler. Bu suretle Oidipus soruşturmayı sürdüremeyecek konuma sürüklenir. Diğer bir ifade ile kâhin bir kez daha Oidipus'un elinden söz sahipliğini almayı dener fakat Oidipus dinlemez ve kâhini zorla konuşurmaya devam eder, kâhin her konuşmasında olayın iç yüzünü anlatsa da Oidipus anlamaz ve başka bir vehmin peşinden gider. Bu sefer kâhini değil daha önce görevlendirdiği Kreon'u suçlar, *hubrise* kapılır. Bu sorgulamaların sonuç vereceğini düşünür, edindiği malumat ile işleri tekrar yoluna koyabilir; sonuçta Oidipus değil midir ki bilgisiyse Thebai'yi kurtaran.

Nietzsche 'İnsanlığın elde edebileceği en iyi, en yüksek şeyi bir suçla elde etmesi gerekir; o zaman da sırasıyla, bu suçun sonuçlarına katlanması gerekir' diyor ya şimdi Oidipus'a da aynı Midas'a dendiği gibi doğduğun gün öldün deniyor, onun biliciliği sonunu hazırlıyor. Büyük laflar ederken burnunun önündeki apaçık gerçeği göremiyor, kâhinin sözüne itibar etmiyor. Ne kâhinin sözü ne de Kreon'un sözü delil kabul ediliyor (Sophokles, 2013: 19). Üstüne üstlük ikisi de ihanet ile suçlanıyor. Ta ki İokaste yani Kral Laios'un ve Oidipus'un karısı (ve aynı zamanda annesi) aynı şeyleri ima edene kadar. İokaste'nin bu işte bir kazancı yok o kralın karısı bu nedenle pasif durumda olduğu kolay anlaşılabilir bir karakter. Pasiflik sözün hakikati oluşturmadığı daha doğrusu örtmek veya açmak şeklinde yönlendirmediği inancı için önemli. Zira Delphoi kâhini ve ikinci kâhin hatta Kreon hakikati çarpıtmada menfaati olabilecek kişiler, oluşmasında aktif rol almaları kolay anlaşılabilir karakterler.

İşin aslı yıllar Önce Kral Laios, Oidipus'u terk ederken de, Oidipus ikinci kez kentini terk edip doğduğu, sürüldüğü, ölüme terk edildiği Thebai'ye doğru yola çıkarken de hep kâhinlerin sözleri etkili olmuştu. Kâhinler açıkça hangi kent, hangi kral hangi oğul bunları ifade etmeden ama hep baba ile oğul arasında gerçekleşecek olanı işaret etmişlerdi ve onların haber

verdikleri gelecekte kaçarken yani onların yönlendirmeleri ile geleceği inşa etti kahramanlar.

Fakat artık kâhinlerin gelecekte haber veren sözlerine inanılmaz, delil olacak söz, iktidarsızların geçmişini anlatan sözüdür zira Kreon'un daha önce Laios'u öldürenin tek kişi olmadığını söylemesini, olayın çözümü için yeterli olmasına rağmen bunları hatırlamaz Oidipus ve eşinin bunu tekrar etmesine rağmen ancak çobanın şahitliği ile ikna olacaktır. Ne kralın eşi ne de sadık yardımcısı lehte de söylese itibar edilmez sözlerine.

İokaste kâhinlerin hakikati taşıyan sözlerini aktarıırken, onun olacıklarda bir payı yokken sözüne itibar edilirdi fakat sonrasında Korinthoslu Habercî'nin sözlerinden sonra o da hakikati örtmek için konuşur Oidipus'a yalvarır; yaşamak istiyorsan şayet delil olacak sözler aramaktan vazgeç der (Sophokles, 2013: 40). Yaşamak Oidipus için hakikate koşmaktır, hakikat ise ölümdür. Fakat bunu istemeyenler, buna karşı çıkanlar yani trajik kahraman olmaya cesaret edemeyenler örtmek ister üstünü.

Oidipus *hubrise* kapılmış bir trajik kahraman olarak araştırmasını ileri taşır ve olayın yaşayan tek şahidinin bulunmasını emreder. Bu kişi her iki cinayetinde şahididir: Oidipus bebekken babasının onu ölüme terk ettiğinde de ordadır, sonradan büyüyüp babasını öldürdüğünde de. Ondan apaçık sözlerle tek bir şeyi söylemesi istenir: Kralı bir kişi mi daha fazlası mı öldürdü? Yani işin iç yüzüne değil somut olaydaki şahitliğine itibar edilmektedir.

Geleceğe etki edecek sözün açık, berrak olması istenir zira bilmenin peşinen uyumu getireceğine inanılır yani ebedi kurallar bilinirse kişi kendisini bu kurallara uydurup felaketlerden kaçınabilir düşüncesi vardır. Fakat Prometheus başına gelecekleri bilmesine rağmen bu yolda devam etmiştir. Zeus ondan açık seçik konuşmasını istediğinde susmuştur, konuşsa Zeus ya inanmayacak ya da değiştirmek için çabaladıkça kaderine doğru koşacaktır. Hem Oidipus hem de babası Laios kâhinden geleceğe dair aldıkları bilgiden hareketle oluşacak trajediyi değiştirmek isterken ona doğru koşmuş oldular. Kâhinler yeterince açık

konusmuş olsalardı Oidipus Sfenks'in sorusunu cevaplayıp Thebai'yi kurtarmayacaktı belki de. Bilmesine rağmen gelecekte olacakları yaşamaktan vazgeçmedi, sözde kaderinden kaçtı, ona direndi ve özgür bir tercihte bulunarak kenti terk etti ve gelecekte olacakların olmasını özgürce sağladı, özgürce teslim oldu kaderine. İşler olup bittikten sonra ancak dilenen berraklığa ulaştı sözler. Sözlerdeki belirsizlik özgürlük demektir. İşler olup bittikten sonra gördü Oidipus kendini, boğazındaki ellerden biri kaderin diğeri ise kendisinini.

Gelgelelim tıpkı ikinci kâhinin konuşmak istememesi gibi olayın yaşayan tek şahidi yaşlı çoban da konuşmak istemez. (Sophokles, 2013: 44) Burada ilginç olan çoban cinayete şahit olduğu için çağrılmıştı ama ona tekrar bu konu sorulmadı, bunun yerine tragedyanın bütün sırlarını ifşa edecek sorular soruldu, gerçekten de Oidipus, Laios'un oğlu muydu? Çobanın kâhinlerin söylediklerini doğrulayacak cevapları yetti. Hakikat bir şekilde gün yüzüne çıktığı için katilin kim olduğu tafsilatına dönmeye gerek kalmadı. Bunu kimse sormadı bir daha.

Evet, söz ondan bütün beklentilerimize karşılık hakikatin feri olduğu kadar gölgesidir de. Söz hakikatin feri ve gölgesidir. Ya muhabbet? İnam, onun habibe temas etmek olduğunu ifade ederken yolumuza bir gazel çıkarıyor (İnam, 1999: 156):

“Lale yanaklılar diyarında aşk oyunu oynayanlar, ümit edilir mi ki, tekrar akıl yoluna dönerler? Yuvasına bir daha dönmek istemeyen güvercini kaza, doğan pençesine düşürür.”

Sadi, gazelinde, sanki Prometheus ile Oidipus arasındaki farkı ortaya koymuş. İşin esası belki de Prometheus'a trajik kahraman dememek lazım, teslim olmuş olanın trajedisi olur mu? Delil arayanın, hesaplayanın, ölçenin muhabbeti olur mu?

Kaynakça

Aiskhylos (2013). Zincire Vurulmuş Prometheus. Çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sophokles (2013). Kral Oidipus, Çev. Bedrettin Tuncel, 3. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnam, A. (1999). Söylem Kafesinde Muhabbet Denen Kuş. Doğu Batı: Söylem Üstüne Söylem, Yıl:3, Sayı: 9, s.145-166.

Göndermeler

Kuçuradi I., (1999). Sanata Felsefeyle Bakmak, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.

Nietzsche F. (2010). Tragedyanın Doğuşu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Thomson, G. (2004). Tragedyanın Kökeni, Çev. Mehmet H. Doğan, 2. Basım, Payel Yayınları.